

УДК 374.7:069

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.27.2022.276202>

О. С. КОМОВА

Директор музею історії Київського національного
лінгвістичного університету, Україна

e-mail: lesika551@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6689-5140>

МУЗЕЙНА СПАДЩИНА В УМОВАХ ВІЙНИ : ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анотація

Метою дослідження є узагальнення надбань українського і європейського досвіду в напрямі збереження музейної спадщини у контексті становлення культуротворчих і націєзберігаючих пріоритетів розвитку в умовах війни. **Методологія** ґрунтується на сукупності принципів і методів пізнання, вибір яких визначався міждисциплінарними підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел. Аналіз теоретичних напрацювань провідних українських та зарубіжних фахівців у галузі культури і музеології дозволив системно дослідити теоретичні засади та розвиток музейництва в зазначений період. **Наукова новизна.** У статті на підставі методологічного інструментарію представлено аналіз наукової розробки проблеми та репрезентативність джерельної бази; окреслено здобутки і втрати українських музеїв та визначити перспективи удосконалення просвітницької діяльності; визначено позитивний досвід організації культурноосвітньої діяльності зарубіжних музеїв у контексті утвердження націєзберігаючого потенціалу культури. **Результати дослідження.** Наголошується, що музеї стали у більшості сучасних країн світу найкращою презентацією їхнього культурного, духовного, політичного розвитку. Узагальнення наявних концептуальних засад феномену збереження культурної спадщини дає можливість стверджувати, що культурної спадщини має найвищий потенціал в історичному процесі розвитку людства, а тому зростає необхідність його збереження та ефективного використання як одного з найважливіших ресурсів цивілізаційного розвитку. У нормативно-інституціональному вимірі, коли культурна спадщина постає одним з пріоритетних об'єктів захисту з боку окремих держав і міжнародної спільноти в цілому процес її захисту може бути охарактеризований як цілеспрямована, організаційно визначена, інституціонально структурована і функціонально зумовлена діяльність громадських організацій, держави та міжнародної спільноти щодо збереження, забезпечення та відтворення матеріальних і нематеріальних об'єктів культурної спадщини, а також усталених суспільних відносин, які з цим пов'язані.

Ключові слова: музеї, музейна спадщина, музейна колекція, Україна, зарубіжжя, загроза втрати документів.

MUSEUM HERITAGE IN THE CONDITIONS OF WAR: HISTORY AND PRESENT UKRAINIAN REALITIES

Abstract.

The purpose of the study is to generalize the Ukrainian and European experience in the direction of cultural heritage preservation in the context of the formation of cultural and nation-preserving development priorities in the conditions of war. **The methodology** is based on a set of principles and methods of knowledge, the choice of which was determined by interdisciplinary approaches to the disclosure of the topic, set tasks and the specifics of the sources. The analysis of the theoretical works of leading Ukrainian and foreign experts in the field of culture and museology made it possible to systematically investigate the theoretical foundations and development of museology in the specified period. **Scientific novelty.** The article presents an analysis of the scientific development of the problem and the representativeness of the source base based on the methodological toolkit; the gains and losses of Ukrainian museums are outlined and prospects for improving educational activities are determined; the positive experience of organizing the cultural and educational activities of foreign museums in the context of establishing the

nation-preserving potential of culture has been identified. **Conclusions.** It is emphasized that museums have become in most modern countries of the world the best presentation of their cultural, spiritual, and political development. Summarizing the existing conceptual foundations of the phenomenon of preservation of cultural heritage makes it possible to assert that cultural heritage has the highest potential in the historical process of human development, and therefore the need for its preservation and effective use as one of the most important resources of civilizational development is increasing. In the normative and institutional dimension, when cultural heritage becomes one of the priority objects of protection by individual states and the international community as a whole, the process of its protection can be characterized as a purposeful, organizationally determined, institutionally structured and functionally determined activity of public organizations, the state and the international community regarding the preservation, provision and reproduction of tangible and intangible objects of cultural heritage, as well as established social relations, which are related to this.

Key words: museums, museum heritage, museum collection, Ukraine, abroad, threat of losing documents.

Вступ. Пізнавати світ найкраще з достовірних джерел. Сьогодні, незважаючи на домінування в інформаційному просторі мережі Інтернет, все ж таки наголосимо, що жодне джерело так не запам'ятається, як кладезі світової культурної спадщини – музеї, що вміщують в собі традиції світового мистецтва, історії, архітектури, національних художніх промислів. Саме завдяки музеям людина має змогу відчутти приналежність до подій минулого, досягнути теперішнє, змодельовати майбутнє. Крім того, матеріальні інвестиції в розвиток музейної справи суттєво впливають на зростання туристичних потоків в Україну.

Воєнне сьогодні особливо загострило проблеми україноцентричного змісту, де збереження культурного надбання виступає вагомим складником сучасних світоглядних орієнтирів в українському суспільстві. Поки українська армія боронить Україну від російських окупантів, захист і збереження здобутків української культури є найголовнішим завданням закладів культури в Україні. У складних умовах воєнного часу директори і співробітники українських музеїв разом з усім українським народом здійснюють велику роботу з підтримки Збройних Сил України, проводять значну волонтерську діяльність, продовжують працювати на краєзнавчому фронті, опікуючись питаннями збереження історико-культурної спадщини, реєстрації зруйнованих та пошкоджених пам'яток української культури, безпеки музейних, бібліотечних збірок та колекцій, розширюють просвітницьку діяльність серед молоді.

Як відомо, зараз в умовах російсько-української війни пам'ятки культурної спадщини у Львові ретельно захищають від руйнувань. Натомість в Києві їх укріплюють мішками з піском, подібне відбувається і у Харкові та Одесі. Найбільш цінні пам'ятки ховають під землю, як і в часи Другої світової війни. Багато громадських організацій закупають навіть через меценатів матеріали для захисту культурної спадщини (Крамар, 2015, с. 74).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська історіографія музейної справи представлена переважно нарисами з історії та оглядами окремих експозицій у матеріалах конференцій. Попри очевидну актуальність вивчення історичних і теоретичних аспектів функціонування музейного фонду держави, доводиться констатувати недостатність вивчення проблеми в Україні і за кордоном. Наукова розробка окремих питань заявленої теми представлена лише в радянській історіографії, яка висвітлює окремі аспекти формування музейного фонду держави радянські часи.

Сучасні українські науковці активно вивчають досвід української і зарубіжної практики організації музейної справи (Маньковська, 2016; Хеленюк, 2015). Праці

дослідників висвітлюють важливі теоретичні та практичні проблеми з музейної практики, однак музейно-освітній простір, аналіз його структурних компонентів та проблема збереження музейної спадщини в умовах війни висвітлена лише частково (Кот, 2020). Тому на сьогодні необхідно вивчити досвід українських і закордонних музеїв в напрямі збереження культурної спадщини в умовах війни.

Мета статті – узагальнення надбань українського і європейського досвіду в напрямі збереження музейної спадщини у контексті становлення культуротворчих і націєзберігаючих пріоритетів розвитку в умовах війни.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати розробку проблеми та визначити наявну джерельну базу; окреслити здобутки і втрати українських музеїв та визначити перспективи удосконалення просвітницької діяльності; визначити позитивний досвід організації культурноосвітньої діяльності зарубіжних музеїв з точки зору збереження спадщини.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічну основу статті становлять сукупність принципів і методів пізнання, вибір яких визначався міждисциплінарними підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел. Аналіз теоретичних напрацювань провідних українських та зарубіжних фахівців у галузі культури і музеології дозволив системно дослідити теоретичні засади та розвиток музейництва в зазначений період. **Методологія** ґрунтується на принципі системності та науковості методах аналітико-синтетичному та порівняльного аналізу.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Останні суспільно-історичні та військові події в Україні та світі зумовлюють необхідність глобальної переоцінки цінностей. Крізь призму подій сьогодення в гуманітарній сфері особливої актуальності набувають питання вивчення і інтерпретації історичного досвіду минулого. Сучасне українське суспільство потребує цілісного розуміння важливості історико-культурної пам'яті нації, знакових і ключових подій минулого та подолання різновекторного оцінювання їх з точок зору соціальних, регіональних чи етнічних груп. Тлумачення історичних подій повинно сприяти консолідації українського суспільства, усвідомленню українським суспільством історичного місця нації в розвитку культури, утвердженню унікальної ідентичності, відновленню та збереженню національної пам'яті.

Музеї України являють собою поліфункціональні культурні заклади, за допомогою яких народ зберігає та презентує цінності у формі історико-культурних об'єктів. Ось чому одна з головних місій музею полягає в генеруванні культури теперішнього та майбутнього на основі збереження й актуалізації всіх елементів історичної спадщини. На думку відомого дослідника Ф. Мєро, в суспільстві опанування минулим розглядається як визначення та укорінення нової людини, що спонукає до необхідності збереження спадщини (2006, с. 40).

Дійсно, на рубежі ХХ–ХХІ ст. суспільством була чітко усвідомлена потреба збереження пам'яті в тому числі через так звані непередметні свідчення історичного процесу (традиції, історичні ландшафти, спосіб життя і т.п.). Як писав дослідник Попович М.В., культура є тим проявом життя людей, який виражається в найрізноманітніших моделях їхньої поведінки та засобах і продуктах їхньої діяльності, у т. ч. в ідеях, ідеалах, нормах та цінностях (Енциклопедія історії України, 2008, с. 54). Сучасне музейне середовище активно зберігає і трансформує в музейні об'єкти практично будь-які фрагменти реальної дійсності, тим самим формуючи пласти культури народу. Відтак, виключення зі сфери музейної діяльності нематеріальних об'єктів приведе до незворотніх втрат спадщини.

Як відомо, пам'ятки матеріальної культури, які зберігаються в музеях, є потенціалом історичної правди, що впливає на формування свідомості, ментальності, національної ідентичності громадян. Прикрим видається той факт, що більшість музейних експонатів не використовуються ні в наукових, ні в пізнавально-виховних цілях через відсутність достатньої кількості придатних приміщень музеїв, а багато цінних експонатів потребують реставрації. Причому означена проблема стосується і музейних установ, які підпорядковані Міністерству культури України (Філіпчук, 2018, с. 231).

Сьогодні Україні потрібно задіяти максимальні ресурси для боротьби з ворогом і питання захисту культурних цінностей стоїть як ніколи гостро. У музейних закладах тимчасово окупованих областей зберігається 917 241 музейних предметів державної частини Музейного фонду України та 390 546 музейних предметів науково-допоміжного фонду, з них у Донецькій області – 445 100 музейних предметів державної частини Музейного фонду України та 151 963 музейні предмети науково-допоміжного фонду; у Луганській області – 472 141 музейний предмет державної частини Музейного фонду України та 238 583 музейних предмети науково-допоміжного фонду. До цієї безпосередньої проблеми додається також та, що у питанні реалізації національної музейної політики однією з найактуальніших проблем є та, що у Мінкультури відсутня достовірна інформація про склад культурних цінностей, які залишаються на тимчасово окупованих територіях (Ващенко, 2016, с. 33–34).

Сучасні музеї, незалежно від профільного напрямку, форми власності і системи підпорядкування, є центрами культурного життя населеного пункту, громади, регіону, міста, області, країни. В Україні існують біля 470 краєзнавчих, історичних, літературних і художніх музеїв, фонди містять понад 16 млн. музейних експонатів (Музейних простір України, 2018). Музейна адміністрація має забезпечувати проінформованість населення щодо наявності спадщини матеріальної і духовної культури, що містяться у фондах і експозиціях музею, що буде допомагати формуванню ідеологічного спротиву в умовах російсько-української війни. Позитивним сигналом свого часу стало проведення Міністерством культури України ознайомчої роботи на тему безпеки музеїв та колекцій, налагодження комунікації, організації роботи з фотокопіювання облікової документації, пріоритетів національної музейної політики у зв'язку зі збройним конфліктом для музейних установ зони, наближеної до території АТО влітку 2015 року у м. Краматорську (Донецька область) та м. Северодонецьку (Луганська область). Однак такі зібрання були поодинокими.

У війні з російськими загарбниками, людство стало свідком не лише відкидання конвенцій ЮНЕСКО щодо збереження культурної спадщини, але й порушення законів війни. У цьому контексті цінним видається розглянути досвід збереження музейної спадщини в різних країнах під час війн і конфліктів.

Так, в 30-ті роки в Іспанії під час бомбардувань Мадриду частково руйнувалися будівлі Національної бібліотеки, Королівської академії образотворчих мистецтв, Археологічного та антропологічного музею. Для порятунку культурної спадщини співробітниками цих інституцій було вирішено перемістити фонди в підвальні приміщення. Верхні поверхи укріплювали мішками із піском, а вікна забивали фанерними листами. У липні 1936 року в Мадриді було створено Раду з вилучення та охорони художньої спадщини, представники якої в Базиліці Святого Франциска Великого та в монастирі Дескальсас-Реалес склали описи на понад 50 000 творів мистецтва. Радою було організовано збереження експонатів найвідоміших музеїв Іспанії (Стельмах, 2020, с. 105).

Подібні події відбувалися і у Франції. Зокрема, у 1938 р. в Луврі та інших музеях було вирішено сховати безцінні музейні фонди у провінційних музеях. Пам'ятки культури та мистецтва щоденно вивозилися до замків у різних куточках країни. Цікаво, що ящики мали відповідні мітки, які вказували на цінність експонатів (жовте коло – цінне мистецтво, зелене – значне, червоне – світові скарби). Мона Ліза була відмічена трьома червоними колами та перевозилася по замках близько шести разів. Саме завдяки відповідальності музейних працівників Франції, усі головні шедеври музею фактично неушкодженими повернулися на своє місце між 1945-1947 рр. (Кот, 2020, с. 566).

Щодо українського досвіду збереження музейної спадщини, то він бере початок ще з радянських часів, оскільки нормативна база та порядок дій під час евакуації експонатів музеїв почали розроблятися науковцями в галузі охорони та збереження музейних цінностей з 1938 року. Норми та правила, які у 1945 році стали інструкціями підготовленими на основі ознайомлення з досвідом, отриманим в період евакуації під час війни, мають безперечний історичний інтерес. Однак, вони не можуть врахувати всі ті фактори, з якими може зіткнутися в екстремній воєнній ситуації установа, завданням якої буде правильно запакувати музейні колекції перед їх майбутнім транспортуванням у тил. Це пов'язано з тим, що сьогодні значно прискорився темп проведення військових операцій, змінилась військова техніка й правила ведення воєн.

На початку Другої світової війни культурні інституції екстремно склали списки цінностей для переміщення подалі зони бойових дій. Була створена Рада з евакуації і підготовлений план евакуації пам'яток в три етапи. Спочатку евакуювалися музеї Москви та тодішнього Ленінграда, колекції яких вивозили на баржах та товарних поїздах. В таких пріоритетах, над українськими музеями була загроза зникнення. І це при тому, що вони мали у фондах близько 3 млн пам'яток.

Наприклад, на евакуацію фондів Харківської картинної галереї взагалі не виділяли транспорт, тому порятунок фондів ліг на плечі тодішнього директора галереї Петра Кривенця. В підсумку на одному вагоні потягу розмістили 4 тис. із 35 тис. експонатів, що викликало невдоволення серед українських музейних діячів.

Особливості екстремальних ситуацій військового часу для кожного музею були різними і впливали на характер пакування колекцій. Крім того, багато музейних працівників в той час підлягали мобілізації. Так, директор Одеського музею російського і українського мистецтва (нині Одеський художній музей) – В.М. Майданик був мобілізований у Червону Армію і чотири ящики с 200-ми картинами колекцій цього музею були приєднані до 11-ти ящиків Одеського обласного музею західного мистецтва. Одеський обласний відділ у справах мистецтва зобов'язав супроводжувати і керувати евакуацією музейних колекцій Одеського обласного музею західного мистецтва його директора, професора О.Д. Зейлігера, за маршрутом: Одеса-Новоросійськ-Сталінград-Уфа (Петліна, 2016, с. 91-92).

В процесі евакуації в пронумеровані заздалегідь ящики разом з картинами вкладали акт зі списком експонатів. Проте, у ящиках деяких музеїв (наприклад, Київського музею західного та східного мистецтва) акти були відсутні, а потім виявлена незадокументована нестача двох експонатів. Завдяки нумерації ящиків була простежена їх нестача, на що склалися детальні акти у Башкирському державному художньому музеї (м. Уфа). Також бувало, що ящики між собою перемішувались, і 5 листопада 1941 року в цей музей був доставлений ящик з акварелями Врубеля, які належали Українській академії наук (там само, с. 92-93).

В умовах поспіху, при відсутності необхідних пакувальних матеріалів, а також складностей під час перевезення, подібні ситуації могли виникнути і не за провини

музейних робітників. У критичній ситуації для транспортування відбирали найбільш цінні музейні предмети. Часто директори та наукові співробітники українських музеїв, що привозили колекції своїх музеїв, хотіли бути зарахованими до штату Башкирського художнього музею з метою продовження обліку, збереження та реставрації музейної спадщини України. Саме ці люди, не уявляючи вже себе без музейної роботи, зберегли для нащадків художню спадщину України в її нинішньому вигляді.

Якщо розглядати сучасні приклади збереження музейної спадщини в українських містах, то приклади і оцінки деяких випадків можуть бути кардинально різними.

Наприклад, 27 квітня 2022 року радник мера Маріуполя Петро Андрющенко повідомив, що російські військові вивезли з Музею краєзнавства та Художнього музею у Маріуполі всі цінні експонати. Більш того, означені пам'ятки, серед яких оригінали трьох картин Архіпа Куїнджі: «Червоний захід сонця», «Осінь» та «Ельбрус», віддавалися окупантам самим директором Маріупольського краєзнавчого музею Н. Капусніковою (https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902). П. Андрющенко також повідомляв, що російські військові вивезли оригінал картини Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу», картини Миколи Дубовського, три унікальні ікони та погруддя Куїнджі роботи скульптора Володимира Беклемішева. Радник мера Маріуполя також наголошував, що йому відомо про намір російських військових вивезти всі експонати до Донецька, а потім, після оцінювання, відправити найбільш цінні експонати на експозицію до Росії. В той же час, повідомлялося, що російські військові вивезли з маріупольських музеїв щонайменше 2 тисячі експонатів, які можуть бути втрачені назавжди.

Втім є і інші приклади, коли співробітники музеїв не розгубились і створювали мережі взаємодопомоги. Так 3 березня 2022 року на основі ГО «Тустань» у Львові та Музею Революції Гідності у Києві було створено Штаб порятунку спадщини, який допомагає евакуювати унікальні колекції, консулює та надає пакувальні матеріали, хмарні сховища для цифрових матеріалів та гуманітарну допомогу музейним установам в 19 регіонах. Співкоординатор Штабу, голова ГО «Тустань» Василь Рожко цитує героя фільму «The Monuments Men», який каже, що знищені будинки, речі, предмети можна відновити, але якщо знищать нашу історію – то так ніби нас і не було. Місією штабу В. Рожко вважає не тільки фізичний порятунок культурних цінностей, а й формування опіки спадщиною після війни (https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902).

Існують взірцеві приклади порятунку музейної спадщини в регіонах України. Так, головна зберігачка фондів художнього музею в Чернігові Марина Гриценко разом з колегами у перший день війни найцінніші предмети з виставкових залів сховали в надійному місці. В умовах можливих вуличних боїв і загрози мародерства про заклади культури фактично ніхто не думав, тому поки люди тікали з міста, Марина на третій день війни прийняла рішення жити в музеї. 6 березня 2022 року доводилось переміщувати експонати, оскільки від вибухової хвилі у приміщенні музею посипалось скло і порушився температурно-вологісний режим. У таких умовах Марина Гриценко прожила до визволення Чернігівщини, та не покидала музей, поки у місті не відновили зв'язок, електропостачання і полагодили сигналізацію (https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902).

Вранці 24 лютого працівники міського краєзнавчого музею в Охтирці вишли на роботу рятувати експонати, найбільш цінні з яких запаковували в коробки та плівки і ховали в фондосховищі у підвалі. 8 березня бомба впала біля міської ради,

за 3 метри від музею, поруч із фондосховищем. На місце одразу прибула директорка музею, якій допомогли зайти всередину рятувальники. Згодом до неї приєдналися працівники музею та члени їх родин, що залишилися у місті, і почалися роботи по розбиранню завалів що тривали аж до 21 квітня. Втрат серед експонатів практично не було, але будівля музею, пам'ятка місцевого значення, ремонту не підлягає. Наразі музей перемістився у колишню дитячу бібліотеку (https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902).

Працівники Харківського літературного музею серйозно сприйняли застереження іноземних розвідок про можливість вторгнення, тому у підвалі музею зібрали все необхідне для побуту людей. Коли почалось бомбардування, туди сховали найціннішу частину колекції. Згодом з евакуацією колекцій, серед яких були експонати пов'язані з культурною революцією, яка проходила під гаслом «Геть від Москви!» допоміг Штаб порятунку спадщини.

Слід вказати, що українське Міністерство навесні 2021 року сформувало так званий «червоний список», тобто перелік музейних об'єктів, які підлягають першочерговій евакуації, однак музеї залишалися не поінформованими. Деякі українські музеї, зокрема в Одесі, Львові, Вінниці, Житомирі, Сумах, Чернігові, Національний музей історії в Києві, заздалегідь вивезли свої найцінніші колекції в західні області України.

На жаль, сотні пам'яток культури пошкоджені в результаті вибухових хвиль, потрапляння в них російських ракет, уламків або снарядів. Тому зараз міста оперативно займаються заходами із захисту своєї спадщини, зокрема ми бачимо пам'ятники, обкладені мішками із піском для захисту від вибухових хвиль та руйнувань. Це дуже важливо також і тому, що якщо пам'ятник буде пошкоджено, то його частини не розлетяться на велику відстань.

В справі збереження культурної спадщини Україні допомагають європейські партнери. Наприклад, польські спеціалісти часто навіть особисто приїжджають в області Західної України, допомагають своїми знаннями та досвідом, передають матеріал для захисту і транспортування пам'яток. Низка німецьких профільних організацій об'єдналися в Мережу захисту культурних цінностей України. З забезпеченням пакувальними матеріалами допомагає і Фінляндія, активну фінансову участь бере Швейцарія (750 000 франків на захист музейних пам'яток України).

Змістовним ґрунтом для збереження музейних пам'яток України є кіберпростір. Зокрема, з цією метою було створено онлайн-платформу Museums support Ukraine, яка має на меті як фінансову підтримку, так і підвищення кваліфікації музейних представників. В березні 2022 року в Австрії було створено архів Saving Ukrainian Cultural Heritage Online. (https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902).

Зважаючи на наявні виклики, які існують не тільки відносно збереження культурної спадщини України, але й взагалі долі культурних цінностей, хотілося б висловити наступні рекомендації:

1. Зібрати всі наявні відомості про музеї, бібліотеки, архіви і пам'ятки матеріальної культури та археологічні об'єкти, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях й визначити інституцію, яка безпосередньо буде збирати відомості і координувати роботу з моніторингу стану й загроз рухомим і нерухомим пам'яткам України на наших землях.

2. Міністерству культури України, Національній бібліотеці України і Державній архівній службі України треба створити перелік наявних каталогів музеїв, бібліотек,

рукописних фондів і архівів, а також об'єктів нерухомої культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях.

3. Публікувати електронні та паперові каталоги з описами найбільш цінних речей й фотографіями, щоб запобігти їх переміщенню через кордон й продажу на аукціонах.

4. Поглиблювати тісну співпрацю з ЮНЕСКО та іншими всесвітніми та європейськими культурними інституціями у розробці механізму збереження культурних цінностей й запобіганню їх вилучення із Музейного фонду України.

5. Розробити типову інструкцію про захист колекцій та спонукати музейні установи до створення переліку найбільш цінних експонатів, які повинні бути евакуйовані першочергово у разі виникнення не тільки воєнної загрози, а й можливо техногенної катастрофи чи природного катаклізму.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, на сьогодні надзвичайної актуальності набуває питання організації музею як певного комунікативного простору, який постійно акумулює та ретранслює соціально-історичну пам'ять, що є затребуваною суспільством для культурно-історичної ідентифікації, соціалізації індивіда в суспільстві та виховання. Окремо слід наголосити на складовій саме історичної пам'яті, оскільки, вона значною мірою формує фундамент української національної ідентичності. В правильно організованому комунікативному просторі музею відвідувачі повинні не тільки осягати проблеми сучасного суспільства, побачені крізь призму історії й пам'яті, але й мати можливість відповідати і реагувати на те, що перед ними експонується. В цьому сенсі музеї повинні за допомогою експозицій спонукати (навіть провокувати) і залучати відвідувачів до діалогу, а не лише забезпечувати інтерактивність у заздалегідь сформованих питаннях і відповідях.

Нині музеї перестають бути лише інституціями, що накопичують, вивчають і репрезентують за допомогою артефактів різноманітні культурно-історичні цінності. Збираючи і зберігаючи речі, призначені для донесення нащадкам, музей поступово перетворюється на скарбницю духовності та справжньої культури, формуючи певні імперативи сприйняття і шкалу ціннісних відношень в суспільстві. Сьогодні музеї поступово стають установами, відкритими для зовнішнього світу, і активно беруть участь в житті суспільства. Глобалізація сучасного життя змушує музеї переглядати і оновлювати методи своєї діяльності. Завдяки цьому музеї, відштовхуючись від суспільних запитів, поступово стають універсальними культурними інституціями, в яких акумульовано суспільно-історичний та культурний досвід людства.

В сучасних українських реаліях варто ретельним чином дослідити фонди й експозиції музеїв, скласти список найбільш цінних експонатів, провести опис їх стану збереження до евакуації. Також слід взяти до уваги розміри експонатів для визначення габаритів ящиків, скласти кошторис на їх виготовлення з урахуванням матеріалів для пакування та прошарку.

ЛІТЕРАТУРА

Ващенко, Я. Л. Проблема реалізації національної музейної політики на тимчасово непідконтрольних Україні територіях. *Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації*: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій:

- загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 листопада 2015 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 31–36.
- Енциклопедія історії України. (2008). В 10 т. Т. 5. Київ: Наук. Думка.
- Кот, С. (2020). *Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Крамар, В. (2015). Внесок П. П. Чубинського у становлення «музейної педагогіки» і розвиток етнічної культури. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 1. С. 73–78.
- Маньковська, Р. В. (2016). *Музеї України у суспільно-історичних викликах XX – початку XXI століть*. Львів: Простір-М, 2016. 408 с.
- Меро, Ф. (2006). Музеї та суспільство. *Народна творчість та етнографія*, 6. С.40–48.
- Музейний простір України: портал. URL : <http://prostir.museum/> (дата звернення: 13.09.2018).
- Петліна, Д. М. (2016). Деякі аспекти історії евакуації музейних цінностей України під час Другої світової війни. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: НАКККіМ. С.91-94.
- Прищеп, О.П. (2006). *Основи музеєзнавства: навч.-метод. посібн.* Рівне: РГГУ.
- Стельмах, І.Ф. (2020). Громадські музеї в історичній ретроспективі. *Праці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК*, 16. С. 102-119.
- Філіпчук, Н. О. (2018). Український і зарубіжний досвід діяльності музейних інституцій: культуротворчі і націєзберігаючі засади. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 5 С. 224–234.
- Хеленок, А. (2015). Внесок зарубіжних українців у формування художнього фонду Музею історії Національного університету «Острозька академія» та популяризацію творчості митців діаспори. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 23. С. 23-36.
- Шиян, О. (2022, 29 квітня). Рятівники скарбів. Три історії героїзму музейних працівників з Охтирки, Чернігова і Харкова https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzejnih_pratsivnikiv_z_garyachih_tochok_n1541902

REFERENCES

- Vashchenko, Ya. L. Problema realizatsii natsionalnoi muzeinoi polityky na tymchasovo nepidkontrolnykh Ukraini terytoriiakh. *Kulturni tsinnosti Krymu i Donbasu v umovakh viiny ta okupatsii: Materialy Kruhloho stolu «Istoryko-kulturnyi ta naukovyi potentsial Pivdnia ta Skhodu Ukrainy v umovakh okupatsii ta voiennykh dii: zahrozy, vtraty, perspektyvy zberezhenia ta vidnovlennia»*; m. Kyiv, 12 lystopada 2015 r. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016. S. 31–36.
- Entsyklopediia istorii Ukrainy. (2008). V 10 t. T. 5. Kyiv: Nauk. Dumka.
- Kot, S. (2020). Povernennya i resty`tuciya kul`turny`x cinnostej u polity`chnomu ta kul`turnomu zhy`tii Ukrayiny` (XX – poch. XXI st.). Ky`yiv: Insty`tut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`.
- Kramar, V. (2015). Vnesok P. P. Chuby`ns`kogo u stanovlennya «muzejnoyi pedagogiky`» i rozvy`tok etnichnoyi kul`tury`. *Pedagogichni innovaciyi: ideyi, realiyi, perspekty`vy`*, 1. S. 73-78.

- Man'kovs'ka, R. V. (2016). *Muzeji Ukrainy u suspil'no-istory'chny'x vy'kly'kax XX – pochatku XXI stolit'*. L'viv : Prostir-M, 2016. 408 s.
- Mero, F. (2006). Muzeji ta suspil'stvo. *Narodna tvorchist' ta etnografiya*, 6. S.40–48.
- Muzejny'j prostir Ukrainy': portal. URL : <http://prostir.museum/> (data zvernennya: 13.09.2018).
- Petlina, D. M. (2016). Deyaki aspekty' istoriyi evakuaciyi muzejny'x cinnostej Ukrainy' pid chas Drugoyi svitovoyi vijny'. *Muzeji ta restavraciya u konteksti zberezhennya kul'turnoyi spadshhy'ny': materialy' Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Ky'yiv : NAKKKiM. S.91-94.
- Pry'shhepa, O.P. (2006). *Osnovy' muzeyeznavstva : navch.-metod. posibn.* Rivne : RGGU.
- Stel'max, I.F. (2020). Gromads'ki muzeji v istory'chnij retrospekty'vi. *Praci Centru pam'yatkoznavstva NAN Ukrainy' i UTOPIK*, 16. S. 102–119.
- Filipchuk, N. O. (2018). Ukrainy'ky'j i zarubizhny'j dosvid diyal'nosti muzejny'x insty'tucij: kul'turotvorchi i nacyezberigayuchi zasady'. *Duxovnist' osoby'stosti: metodologiya, teoriya i prakty'ka*, 5 .S. 224–234.
- Xelenyuk, A. (2015). Vnesok zarubizhny'x ukrayinciv u formuvannya xudozhn'ogo fondu Muzeju istoriyi Nacional'nogo universy'tetu «Ostroz'ka akademiya» ta populyary'zaciyu tvorchosti my'tciv diaspory'. *Naukovi zapy'sky' Nacional'nogo universy'tetu «Ostroz'ka akademiya»*, 23. S. 23–36.
- Shyian, O. (2022, 29 kvitnia). Riativnyky skarbiv. Try istorii heroizmu muzeinykh pratsivnykiv z Okhtyrky, Chernihova i Kharkova https://zaxid.net/tri_istoriyi_geroyizmu_muzeynih_pratsivnykiv_z_garyachih_tochok_n1541902